

Jak se v zahraničí staví ke kvalitě učebnic? Česko se může leccím inspirovat, ale i poučit z chyb

23.3.2026 - Patricie Martinů | EDUin

Na co v jiných zemích přišli již před desetiletími, zatímco jsme po roce 1989 slavili vymanění se z okovů režimem svazovaného vzdělávání a nechali trhu volnou ruku? A co bychom u učebnic neměli opakovat za přešlapy, které udělaly ty nejchválenější vzdělávací systémy v Evropě?

Jedna z hlavních analýz Auditů vzdělávacího systému 2025 se zaměřila na problematiku učebnic, konkrétně na otázku kvality a jejího řízení státem. Jedním z poznatků, které přináší, je i fakt, že není třeba „znovu vynalézat kolo“ nejen při práci učitelů v hodinách, ale také v rámci přístupu k učebnicím v celém českém vzdělávacím systému. Stačí se podívat za hranice – ať už k přímým sousedům, k severským zemím, nebo i k u nás méně známému nizozemskému školství.

Finská svoboda není tím, čím se zdá

Finsko bývá v debatách o vzdělávání nejčastěji skloňovaným vzorem. Jeho historický přístup k učebnicím je ale složitější, než jak se na první pohled jeví – a pro české prostředí možná méně přenositelný, než se zdá, ačkoliv bychom mohli najít mnoho paralel. Stejně jako u nás je i ve finské společnosti hluboce zakořeněná touha po autonomii.

Dnes zde prakticky neexistuje inspekční dohled nad školami a učitelé mají volnou ruku při výběru výukových stylů i materiálů. Učitelská profese je však dlouhodobě na vysoké úrovni kvality – ke studiu pedagogiky se dostane jen zlomek zájemců, protože poptávka převyšuje nabídku míst zhruba desetinásobně. Fakulty si tak mohou náročnými přijímacími řízeními vybírat ty nejlepší a nejmotivovanější uchazeče. Je to totiž vysoce vážené povolání, které hrálo významnou roli už ve zdejším národním obrození.

Tvorba učebnic je ve Finsku oproti tuzemsku více zakotvená ve vědeckých poznatcích: na vzniku učebnic se podílejí akademici a vysoce kvalifikovaní pedagogové. Standardem je také metodická příručka pro učitele a doplňkové materiály ke každé řadě.

Finský vzestup ve vzdělávání, který probíhal přibližně od 60. do konce 90. let, byl pak výsledkem promyšlené soustavy opatření. Když tam v 70. letech začala implementace rozsáhlé kurikulární reformy, stát její dodržování aktivně kontroloval prostřednictvím přísné a pravidelné inspekční činnosti. Teprve poté, co si byl jistý, že je reforma skutečně zakotvena v praxi a kvalita výuky je dlouhodobě stabilní – což bylo až na konci 80. let –, začal inspekci postupně omezovat. Právě tato předchozí fáze, nikoliv změny po roce 2000, stojí za výsledky, které Finsko v mezinárodním šetření PISA, které srovnává čtenářskou, matematickou a přírodovědnou gramotnost, sklízelo. Opatření se zkrátka projevují se zpožděním.

Dnešní učebnice sice neprocházejí žádným ekvivalentem doložkového řízení, ale díky silné konkurenci mezi relativně silově vyrovnanými nakladateli si udržují vysokou kvalitu. Jejich tvorba je – oproti třeba tuzemsku daleko více – zakotvená ve vědeckých poznatcích: na vzniku učebnic se podílejí akademici a vysoce kvalifikovaní pedagogové. Standardem je také metodická příručka pro učitele a doplňkové materiály ke každé řadě.

Avšak nyní, když Finsko zaznamenává zhoršení výsledků žáků, je zřejmé, že ani dobře nastavený systém není samospasitelný, i přes vysokou kvalitu a profesionalitu učitelů. Roli může hrát i fakt, že odpovědnost za kvalitu nyní nesou školy vůči svému zřizovateli, nikoliv centrální inspekci. V českém kontextu to není vzdálené téma, zmíněná analýza varuje, že právě přesun rozhodování o financování učebnic na zřizovatele může oslabit státní kontrolu kvality a prohloubit nerovnosti mezi školami.

Drahé poučení Švédska z překotné digitalizace

I Švédsko dnes čelí klesajícím výsledkům v mezinárodních šetřeních. Mělo sice tradičně silný výzkum učebnic, během 90. let se od něj ale v rámci širší deregulace školství odklonilo. Mezinárodní asociace pro výzkum učebnic a vzdělávacích médií IARTEM, která zde sídlila, se přesunula ze svého působiště do Norska a systematický učebnicový výzkum na švédských univerzitách postupně vymizel. Dá se říct, že stejně jako nyní v Česku „přežíval“ jen v aktivitě individuálních akademiků. V roce 1991 tam bylo tiše zrušeno státní schvalování učebnic platné od 30. let a stát se od té doby spoléhal na samoregulační sílu volného trhu.

Švédský lékařský výzkumný ústav Karolinska Institutet doporučil, aby se důraz státu vrátil k osvojování znalostí prostřednictvím tištěných učebnic a odbornosti učitelů.

V roce 2009 začalo Švédsko v pozitivním nadšení z digitalizace ve školách systematicky nahrazovat tištěné učebnice digitálními. Výsledky švédských žáků v mezinárodním šetření PISA ale začaly klesat, přestože se země historicky umísťovala na nejvyšších příčkách v Evropě. Souvislost s unáhleným odklonem od tištěných materiálů se podle švédského lékařského výzkumného ústavu Karolinska Institutet ukázala jako nezanedbatelná; konstatoval, že „existují jasné vědecké důkazy o tom, že digitální nástroje spíše poškozují než podporují učení žáků“, a doporučil, aby se důraz vrátil k osvojování znalostí prostřednictvím tištěných učebnic a odbornosti učitelů.

V roce 2023 tak vláda vydala grant přes 150 milionů eur na nákup tištěných učebnic a metodických příruček – jednak jako reakci na přehnanou digitalizaci, jednak jako podporu pro zavádění nového kurikula platného od roku 2028. V červenci 2024 vstoupila v platnost novela školského zákona zaručující žákům přístup k učebnicím a učebním pomůckám, jejíž dodržování nyní kontroluje švédská školní inspekce.

Pozitivním příkladem je naopak švédský nezávislý výzkumný institut Ifous. Jde o platformu pro spolupráci mezi státem, nakladateli, školami a výzkumníky. Ta provozuje také tzv. Edtest, digitální prostředí pro sdílení a ověřování vzdělávacích přístupů. Takový nezávislý aktér, který stojí mezi státem a trhem, by byl využitelný i v českém kontextu. Uceleného výzkumu učebnic se nám totiž zoufale nedostává a místo, kde by se odborníci na toto téma potkávali a spolupracovali s lidmi z terénu, jednoduše chybí.

Polsko: podobné problémy, o krok napřed v řešení?

Ze srovnávaných zemí má k českému vzdělávacímu systému nejbližší Polsko. Učební materiály zde začaly primárně hradit základní školy, které je žákům zapůjčují na školní rok. Do té doby rodiče utráceli za učebnice i přes tři tisíce korun ročně. Se zavedením bezplatné zápůjčky přišlo i doložkové řízení, které se však od toho českého v několika ohledech liší (blíže popsáno ve zmíněné analýze). Polské ministerstvo školství zveřejňuje na svém webu podrobné pokyny pro jazykovou a grafickou podobu učebnic a jasně definuje požadavky na kvalifikaci recenzentů. Na rozdíl od Česka je transparentní v tom, kdo recenzenti jsou – a střetu zájmů se snaží předcházet mimo jiné pravidlem, že recenzent nesmí v uplynulém roce vypracovávat jiné odborné posudky.

Polské ministerstvo školství zveřejňuje na svém webu podrobné pokyny pro jazykovou a grafickou podobu učebnic a jasně definuje požadavky na kvalifikaci recenzentů. Na rozdíl od Česka je transparentní v tom, kdo recenzenti jsou.

Recenzní proces počítá i s různými druhy digitálních učebních materiálů – což se o českém doložkování zatím ještě říci příliš nedá – a ptá se kromě jiného i na způsob zpřístupnění učebnice v elektronické podobě či jakým způsobem jsou integrované další digikomponenty. Zároveň polský státní výzkumný ústav pro vzdělávání (Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy, IBE PIB) spolupracoval s anglickým odborníkem na téma učebnic Timem Oatesem (se kterým jsme nedávno publikovali rozhovor) na návrhu modernizace schvalovacího systému zahrnujícím poznatky kognitivní vědy o tom, jak se učíme a jak si znalosti a dovednosti upevňujeme.

Ani polský systém ale není bez problémů. Kromě toho, že přerod systému hrazení učebnic v roce 2014 stál některé nakladatele dokonce jejich živobytí (stát jim totiž nejprve znemožnil prodej učebnic na nižším stupni základních škol a pak jej sice povolil, ale se stropy cen učebnic), je zde také problematická otázka častých systémových změn.

Zároveň, na rozdíl od finského kurikula, které se implementovalo po desetiletí, jsou změny v polských vzdělávacích programech časté, každé tři nebo čtyři roky. V současnosti probíhá příprava kompetenční reformy kurikula platné od školního roku 2026/2027, iniciované mimo jiné na základě doporučení Tima Oatese. Tvůrci učebnic a recenzenti mají na svou práci jen několik měsíců. Bohužel, stejně jako v Česku, nakladatelé teprve čekají na přesné instrukce, které zatím nemají.

IBE PIB přitom tvrdí, že změny kurikula byly nastaveny tak, aby nevyžadovaly výměnu stávajících učebnic – nakladatelé by pouze informovali učitele, které části jdou nad rámec nového kurikula. Takový přístup ale snadno vyvolává dojem, že jde jen o formální úpravu. A právě tomuto druhu signalizace bychom se při snaze o efektivní implementaci revize RVP měli za každou cenu vyhnout.

Limity nizozemského volného trhu

Stejně jako Finsko a Švédsko prošlo Nizozemsko v 90. letech vlnou deregulace, která se učebnic citelně dotkla. Svoboda výběru učebních materiálů je zde přímo zakotvena v ústavě, stát nepředepisuje kurikulum, metody ani konkrétní materiály. Školy od něj dostávají prostředky na učebnice a ty pak žákům zapůjčují zdarma. Od roku 2025 se ale délka zápůjčky zkrátila z pěti let na jeden školní rok. Přestože je v nizozemských školách míra využití učebnic vysoká, na jejich kvalitu si učitelé často stěžují. Podle tamní nezávislé organizace CLU (Centrum pro poradenství v oblasti učebních zdrojů) byla kvalita učebnic dlouhodobě opomíjeným tématem. Zlom nastal v roce 2022, kdy šetření upozornilo na nutnost zlepšit řízení kvality vzdělávání a rovnosti příležitostí. Iniciativu tehdy převzal ministr školství Dennis Wiersma. Od té doby ale Nizozemsko zažilo výraznou fluktuaci ve vedení resortu, což kontinuitu reforem komplikuje.

Přestože je v nizozemských školách míra využití učebnic vysoká, na jejich kvalitu si učitelé často stěžují.

V září 2025 zde ministerstvo zahájilo proces vytváření tzv. Aliance pro kvalitní učební zdroje, jejímž úkolem je – ve spolupráci se zainteresovanými aktéry – stanovit národní standardy kvality, které budou sloužit jako vodítko pro nakladatele i školy. CLU mezitím vyvinulo vlastní nástroj hodnocení kvality učebních materiálů, tzv. MILK (v překladu Nástroj měření kvality učebních zdrojů). Plní tak roli podobnou švédskému Ifousu, kdy se skrze odbornost a výzkum snaží překlenout mezeru mezi státem a trhem.

Co si z toho odnést?

Ať už některé země řídí aktivně kvalitu učebnic, či ne, záleží spíše na tom, v jaké kondici je systém školství jako celek, jaký byl jeho historický vývoj, a zda se zaměřuje na výzkum toho, co od učebnic chceme. „Ve Finsku na systému vzdělávání pracují desítky let, vycházejí z mnoha výzkumů, učitelé jsou dobře připraveni, nakladatelé vědí, co dělají – v takovém prostředí snad ani nepotřebujete schvalovací systém, abyste dosáhli vynikajících výsledků. Ale odstranit schvalování v Polsku nebo v České republice podle mě není moc dobrý nápad,“ shrnuje v rozhovoru pro EDUin Magda Lisewska, analytička největšího polského nakladatele Nowa Era. Zatímco Finsko budovalo svůj systém postupně od 70. let s aktivním státním dohledem, Česko i Polsko přešly po roce 1989 relativně rychle k tržnímu systému bez dlouhého přechodného období kontroly kvality.

V současné době, kdy se snažíme o co nejefektivnější budoucí implementaci revize RVP, však stojíme na poli učebnic před zásadními výzvami, které budou mít vliv na jejich kvalitu, a tím i na kvalitu samotné školní výuky. Ze zahraničních zkušeností je patrné, že kvalita učebnic nesouvisí jen s tím, kdo a zda je schvaluje, ale i kdo se podílí na jejich tvorbě a zda existuje systém, který se o tuto oblast soustavně stará. A že sice může trvat, než se následky chybných rozhodnutí učiněných v minulosti projeví, ale až se projeví, změna kurzu bude bolestivá a drahá.

Inspirujte se dalšími články k tématu:

Všechny články o učebnicích na webu eduin.cz najdete zde.

<https://www.eduin.cz/clanky/jak-se-v-zahranici-stavi-ke-kvalite-ucebnic-cesko-se-muze-leccim-inspirovat-ale-i-poucit-z-chyb>